

Klurna terrorbilder i en globaliserad värld

Daniel Brodén, lärare i filmvetenskap

Populära filmer och TV-program är inte bara underhållning. De handlar även ofta om verkliga problem, till exempel orättvisor, sociala missförhållanden, rättsapparaten fel och brister, rasism och förtryck av kvinnor och homosexuella, krigets fasor och konsumtionssamhällets avigsidor. Detta är ämnen för framgångsrika filmer som *Thelma och Louise*, *Fight club* och *Three kings*, eller TV-serier som *Allie McBeal*, *Vita huset* och *Uppdrag mord*. Därför kan dessa berättelser också ge de åskådare som engagerar sig i dem och deras figurer möjlighet att närma sig många av samtidens svåra sociala och politiska frågor och diskutera, förstå och tolka de olika betydelser som de laddas med.

Men i vilken utsträckning uppmuntrar dagens humanistiska undervisningsvärld kreativa dialoger som förenar det lättillgängliga med det aktuella och det politiska? Bedrivs det en undervisning som verkligen tar tillvara åskådarnas kompetens beträffande den mediakultur som omger dem och som även aktiverar deras tolkningsförmågor och kritiska tänkande utifrån en humanistisk kunskapsbildning? Eller behövs det en vitamininjektion i form av en mer dynamisk ”mediapedagogik” som stimulerar och förenar diskussioner om mediakulturen och verklighetens beskaffenhet – hur vi ser på världen och hur denna värld skildras i det populära?

Problemställningen är inte ny, men händelseutvecklingen efter den 11 september 2001 aktualiserar frågan, mycket beroende på att våra bilder av ”kriget mot terrorismen” och den upplevda konflikten mellan väst och den islamiska fundamentalismen i stor utsträckning inte bygger på våra konkreta erfarenheter utan på medierade bilder. Terrorism har varit ett återkommande ämne i mediakulturen även innan den 11 september och

det har producerats flera filmer som skildrar terrorvåld och konflikten mellan väst- och arabvärlden. Men hur speglar de vår världsbild, bekräftar de eller utmanar de den; hur vi i väst ser på terrorismen, arabvärlden och det militära efterspelet?

Detta är utgångspunkten för denna text som förenar humanistiska perspektiv på den globala terrorismen och den påstådda konflikten mellan väst- och arabvärlden med problematiserande analyser av två populära filmer: terroristmelodramat *Belägringen* med Denzel Washington och Bruce Willis i huvudrollerna som ger en kritisk bild av västvärldens reaktioner på islamiskt militant terrorvåld, och satiren över Gulfkriget *Three kings* med George Clooney och Mark Wahlberg som hjältar, en film som aktivt utmanar den västerländska mediakulturens stereotypa skildringar av den arabiska fienden. Avsikten är att belysa att mediakulturen, lika gärna som den kan ha svagheter, kan – om man är villig att titta tillräckligt noga – ha mer insiktsfulla perspektiv än vad många förväntar sig.

Att förstå, tolka och kritisera mediakulturen

Identiteter formas genom media. Genom populära filmer och TV-serier kan vi både uppleva gemenskap med och främlingskap inför människor som vi aldrig kommer att möta i verkliga livet, men som vi ändå i en globaliserad värld är sammanlänkade med. Denna kommersiella mediakultur där multinationella företag massproducerar produkter för breda publikker förser oss med gemensamma referensramar och som blir råmaterial för och påverkar hur vi skapar våra identiteter. Det är frågan om en blandning av underhållning och information, en ofta missuppfattad källa för en kulturell pedagogik då mediakulturen får betydelse för hur vi betar oss, vad vi tänker, känner och tror – och vad vi inte gör.

Därför är det viktigt att lära sig förstå, tolka och kritisera denna mediakultur. Mediakulturens betydelser är inte givna, utan kan både fungera som dynamisk eller konserverande: vilka meningar den genererar beror på hur åskådarna interagerar med den utifrån sin omgivning och personliga kunskaps horisont. Genom mediakulturen kan både stereotyper och givna tankemönster befästas eller ifrågasättas.

Det ligger därmed en utmaning i att föra en kreativ och humanistiskt orienterad diskussion kring mediakulturen och utveckla olika aktiva förhållningssätt till den – olika mediapedagogiker som stöder dialoger om filmerna och TV-serierna som inte bara lyfter fram de röster som hörs i dem utan också de som utelämnas. Till exempel skulle videoapparater kunna föras in i klassrum och andra diskussionsforum för att underlätta det kritiska och dynamiska tänkandet om själva filmerna och TV-serierna, men också den verklighet som ger dem meningar. Stereotyper kan problematiseras och inarbetade samhällskonventioner analyseras kritiskt.

När många andra tidigare möjligheter till medborgerligt engagemang börjar försvinna, så kan mediakulturen fungera som en av de återstående gemensamma utgångspunkterna som möjliggör diskussioner som knyter samman politik, personliga erfarenheter med övergripande samhälleliga frågor. mediakulturens potential, riskerar man å andra sidan om man blottlägger filmernas och TV-seriernas skavanker genom att studerar den politiska skärpan hos dem alltför nitiskt och kritiskt, avfärda dem alltför snabbt. Därmed missar man själva poängen: att, oavsett begränsningar, så erbjuder de aktiva åskådare underlag för att fundera över och ifrågasätta det som andra kanske okritiskt tar för givet.

Filmer existerar alltid i en politisk verklighet och hamnar i dialog med denna, och kan få olika betydelser i olika människors vardag. Det är därför relevant att fråga sig vilka perspektiv som får komma till tals, om en film om en politisk fråga borde skildra vissa saker som den tycks gå omvägar för att utelämna, eller om den innehåller rena faktafel och osanningar. Men oavsett vad, så finns det kritiska agendor – vilka dessa nu må vara och hur de ser ut – i många av de filmer och TV-serier som cirkulerar i mediakulturen, som åskådare kan välja att utforska och på olika sätt förhålla sig till.

Belägringen – underhållningsfilm som analys av terrorismens problematik

Belägringen är en studie i de mekanismer som sätts i gång då en rad spektakulära terrordåd begås i centrala New York. Efter att arabiska terrorceller bland annat har sprängt FBI:s kontorskrapa i luften hamnar FBI-chefen

Anthony Hubbard (Denzel Washington), i konflikt med generalmajor William Devereaux (Bruce Willis). Devereaux använder terrordåden som ursäkt för en militär insats mot New Yorks arabiska befolkning som interneras: amerikanska militärfordon kör över Brooklyn Bridge och beväpnade soldater jagar arabiska ungdomar – eller ”sand-negrer” som militärerna kallar dem – längs gatorna och tvingar in dem i bussar för att föra dem till taggtrådsförsedda uppsamlingsläger. En tillfångatagen misstänkt terrorist torteras till döds när han inte kan avslöja var de andra medlemmarna i terrorcellen uppehåller sig.

Belägringen har tydliga kvaliteter beträffande den globala terrorismens dynamik. Bland annat då filmens politiska analys överensstämmer med begreppet ”blowback”, som Chalmers Johnsons använder i sin bok med samma namn för att beskriva de oanade konsekvenserna som den amerikanska utrikespolitiken kan få enligt principen ”som man sår får man skörda”.

”Blowback” har använts för att analysera händelserna den 11 september, då radikala islamiska rörelser med anknytning till Al Quaida-nätverket tidigare påstås ha finansierats, tränats och beväpnats av den amerikanska staten. Därmed misslyckades den inte bara med att förhindra katastrofen utan stödde också en gång de grupper som pekas ut som ansvariga för den ohyggliga terrorattacken. Även i *Belägringen* är det den amerikanska militärens handlande som är den indirekta orsaken till terrorvågen vilken är ett svar på en kidnappning av en arabisk ledare som generalmajoren beordrat. Och det var CIA som en gång tränade attentatsmännen, men som förråde dem i samband med kriget mot Irak.

Det är lätt att enbart se *Belägringen*, som hade premiär 1998, som en obehaglig förespegling av katastrofen den 11 september 2001. Filmen bör dock förstås utifrån sin samtida kontext, det vill säga i förhållande till Gulfkrigets politiska klimat. Händelserna på den arabiska halvön slog tillbaka på arabiskättade amerikanska medborgare, som blev föremål för statliga undersökningar om deras eventuella kopplingar till terroristiska nätverk.

Detta hindrar dock inte att *Belägringen* laddas med nya betydelser i och med händelseutvecklingen efter den 11 september. Scenen där Devereaux

håller presskonferens får en speciell innebörd i förhållande till den i dag återkommande mediaretoriken: för att fånga terroristerna förklarar han i stränga ordalag undantagstillstånd och spärrar av hela arabtäta Brooklyn. ”Det här är tillfälligheternas land och ni har nu tillfälle att kapitulera”, mässar han strängt och stirrar in i TV-kamerorna. Generalmajorn förklarar att terroristerna nu kommer att konfronteras med världen mest skräckinjugande militärapparat, och att han ämnar använda den och bli klar och hinna hem lagom till kvällens TV-match. Terrorism blir i *Belägringen* en ursäkt för omfattande övergrepp mot grundläggande mänskliga rättigheter.

Trots att terrorism varit föremål för ett stort antal akademiska studier finns det fortfarande i dag ingen enighet om hur man definierar vem som är en terrorist. Ordet terrorism har dessutom i dag andra betydelser än under tidigare delar av historien. Under den franska revolutionen, då begreppet fick sin betydelse, var terrorvåld ett av de redskap som de styrande hade till sitt förfogande för att injuga skräck i befolkningen, och man talade uppskattande om sitt effektiva terrorvälde. Terrorism fick först sina negativt laddade meningar i revolutionens eftersvall då synen på skräkväldet reviderades. Terrorism var alltså i sin begreppsliga födelse förknippad med en auktoritär maktutövning, motsatsen till hur begreppet används i dag, där terrorister är personer som ”slår uppåt”.

Ordet används ofta i vardagligt tal, eller av journalister och av politiker för att etikettera olika grupper som ägnar sig åt politiskt våld. Tyvärr nyttjas begreppet ofta mer eller mindre slarvigt till att definiera en politisk fiende. Den enes terrorist är den andres frihetskämpe, lyder ett i sammanhanget ofta citerat talesätt. Genom att definiera någon som terrorist definierar man också dennes politiska våld som illegalt. Att etiketteras som terrorist betyder att man utesluts från den mänskliga värdegemenskapen, och ordet är ett sätt att organisera hur omvärlden ser och reagerar på denne. Men vad är terrorvåld? frågar *Belägringen* implicit genom att visa suggestiva bilder på sprängda hus och lemlästade amerikaner, men också på uppsamlingsläger och en naken torterad och bunden terroristmisstänkt arab omgiven av tysta militärer i ett sterilt rum.

Three kings – att se fienden som människa i stället för rasistisk stereotyp

Gemensamt för olika former av terrorvåld är att de på olika sätt förstärker identiteter och gruppgemenskaper ”vi mot dem”, vilket bidrar till att en mångfacetterad omvärld reduceras till en mindre nyanserad, men mer hanterbar. När den globaliserade världen blir för stor för att kunna kontrolleras, vill de sociala aktörerna krympa den så att den åter kommer inom räckhåll. Ett sätt att göra detta är att se fiender i vilka den kaotiska omvärldens hot kan förkroppsligas och komprimeras, vilket både gäller de som utövar terrorvåld och hur andra definierar sig i förhållande till dem.

Vissa former av terrorism är i det västerländska medvetandet kopplat till utseende och kan därmed inte undvika att signalera sin ”rätta” natur tnskt ursprung kan beklagligt nog bli synonym med terroristens våldsuniform.

I otaliga fiktiva skildringar av terrorvåld sammankopplas terrorism med araber, en folkgrupp som blivit föremål för omfattande stereotypisering i mediakulturen under hela 1900-talet. Även i en liberalt präglad film som *Belägringen* görs flera tveksamma gränsdragningar mellan ”oss” – i grund och botten demokratiälskande västerlänningar – och ”dem” – fanatiska araber, vilket gjorde att filmen vid premiären blev föremål för protestaktioner från flera amerikansk-arabiska grupper. Terroristerna i *Belägringen* skildras utan sammanhang och de övriga arabiska figurerna är sekundära i förhållande till de amerikanska. Detta gör att filmen, trots viss nyansrikedom, ansluter sig till en kanon där araber under och efter Gulfkriget definieras som ”onda” eller ”goda” beroende på hur de reagerar på västs initiativ. De accepteras bara som ”en av oss” om de visar lojalitet med väst eller tar avstånd från islamisk fundamentalismen.

Araber har med alltför få undantag porträtterats negativt i film. Trots att stor möda har lagts ned på att radera ut etniska och rasistiska stereotyper i Hollywood, har stereotypiseringen av araber förblivit relativt lite ifrågasatt, och har snarare tilltagit än minskat de senaste åren. Tidigare beskrevs araber i huvudsak som månglare och tiggare eller som exotiska gestalter, men bland annat upptäckten av olja på den arabiska halvön, de arabisraeliska krigerna, revolutionen i Iran och Kadaffis maktövertagande i Libyen har gjort att de numera frekvent demoniseras som våldsgalna terrorister.

De kompensande perspektiven som visar hur vanliga arabiska föräldrar kärleksfullt tar hand om sina barn eller lever vardagliga liv lyser med sin frånvaro, till skillnad från ekvationen araber plus militant anti-modern islamisk terrorism är lika med sant.

Även i dagens offentliga debatt är synen på arabvärlden problematisk. Samuel Huntingtons idéer om den nya världsordningens olösliga konflikter mellan den islamiska fundamentalismen och väst, där modernt kolliderar med militant anti-modernt, har fått ett stort genomslag. Även om Huntingtons tes tycks ha viss relevans beträffande vissa yttringar av dagens globala terrorism, så har den kommit att fungera som en onyanserad konfliktbeskrivning mellan arabvärlden och väst där dessa två läger homogeniseras och polariseras på ett verklighetsfrämmande sätt vilket strider mot de konkreta erfarenheter som mellanmänniska möten innebär.

Three kings från 1999 bryter dock mot denna norm genom ett brutalt perspektivskifte. Den amerikanske soldaten Troy Barlow (Mark Wahlberg), tillfångatas av den irakiska armén och torteras. Tortyren mynnar oväntat ut i ett intimt samtal mellan Troy och torteraren Said (Saïd Taghmaoui). Efter att ha utsatt den hjälplöse amerikanen för våldsamma elchocker berättar Said uttryckslost på knackig engelska om hur den amerikanska armén bombade hans familj, gatan där de bodde och huset de levde i: ”Min frus ben krossades av ett stort jävla betongblock. Hon fick skäras loss. Hennes ben är avskurna nu.”

Troy stönar ursäktande. Den unge irakiern konstaterar sarkastiskt att han inte har berättat det värsta ännu: hans ettårige son dog i sömnen när de amerikanska bomberna föll. Troy mumlar att han också är pappa och har en dotter. Said frågar honom varför han berättar det? Vi är båda fäder, svarar han förvirrat. Nej, påpekar Said, hans son är död. Han är inte far längre. Irakiern konstaterar att Troys dotter måste ha det bra ”hemma i Arizona, utan bomberna, betongen och all den här jävla skiten”, och frågar hur det skulle kännas om han bombade Troys dotter? ”Värre än döden”, jämrar Troy. ”Helt riktigt. Värre än döden”, säger Said tyst.

Genom mötet mellan Said och Troy blir konflikten mellan två olika världar i globaliseringens tidsålder tydlig, en konflikt som inte kan tolkas enligt Huntingtons modell för oförenliga världsåskådningar utan som utgår

från en socialt förankrad ekvation: en konflikt mellan de som har och hur de ser på och betar sig mot de som inte har och hur dessa reagerar. Scenen skapar en ambivalens beträffande åskådarens sympatier i förhållande till den torterade och torterande. Och det militära politiska våld som brukar normaliseras i massmediernas nyhetsrapportering ges i den populära media-kulturen en anmärkningsvärt smärtsam och personlig dimension.